

Дудник В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ВІДБУДОВА ПІДПРИЄМСТВ ГАЗОВОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНСЬКИХ МІСТ ПІСЛЯ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

На основі архівних матеріалів у статті розглядається історія діяльності підприємств газового господарства українських міст, які відбудовувалися після розрухи, нанесеної нацистською окупацією та бойовими діями на фронті. Важливим аспектом дослідження стали не лише організаційні заходи та соціально-економічні умови розвитку, а і вплив технічного прогресу у суспільстві. Основний висновок наукової праці зводиться до констатації факту про активний розвиток газової галузі в Україні, її незаперечні успіхи вже через кілька років після нацистської окупації у складних умовах панування суспільної власності на засоби виробництва та радянського тоталітарного режиму.

Ключові слова: Друга світова війна, відбудова міського господарства, комунальне господарство, міська енергетика, газове господарство.

Серед тих галузей комунального господарства України, які так чи інакше постраждали від фашистської окупації у роки Другої світової війни, помітне місце займає енергетика. З огляду на ту провідну роль, яку вона відіграє у розвитку господарства, природно думати, що тема її відбудови, поза всяким сумнівом, заслуговує на досконале вивчення. Водночас історики зосередили увагу на дослідженні питань відбудови важливих галузей промисловості [12, с. 20], труднощів повсякденного життя населення [7, с. 20], іноді міського господарства загалом [4, с. 195–203; 5, с. 20; 6, с. 169–177], що залишається актуальним в історичній науці.

При цьому міська енергетика продовжує залишатися маловивченою, хоча вона була основою відновлення нормальних умов життя людей та базою промислового виробництва. Серед дослідників історії повоєнного періоду ніхто не займався вивченням проблем відбудови міської енергетики в Україні, а особливо газового господарства.

Побіжно цієї теми торкнулися автори двадцятишеститомника «Історія міст і сіл УРСР». Незважаючи на ідеологічну заангажованість, праця, передусім завдяки її фактологічній базі, становить колосальний інтерес для науковців і є найбільш фундаментальним дослідженням історії українських міст у період відбудови (в тому числі їх енергетичної галузі) [9]. Помітною на цьому тлі є робота П.Є. Галаневича, в якій автор дослідив історію енергетичної галузі Житомира мину-

лого століття, приділивши увагу і відбудові після Другої світової війни [1]. Газовій енергетиці присвячено увагу в «Історії Львова», оскільки після війни її розвиток там мав значний успіх [8].

Але існує необхідність окремого дослідження цієї опорної сфери міського господарства у загальнодержавних масштабах, яке сприяло би вивченню та застосуванню позитивного досвіду минулих поколінь для забезпечення сталого розвитку населених пунктів сьогодні.

Метою дослідження стало визначення основних тенденцій розвитку газового господарства українських міст, специфіки його розвитку в Україні.

Джерельну базу дослідження становлять документи з фондів Центрального державного архіву найвищих органів влади й управління України, Державного архіву Тернопільської області та газетні матеріали.

Серед методів наукового дослідження – хронологічний, проблемний та статистичний, які дають можливість визначити послідовність відбудовних подій та їх соціально-економічну вагомість для розвитку українського суспільства.

Поміж тих галузей комунального господарства, що досить швидко і масштабно розвивалися у повоєнні роки, без сумніву можна назвати газове. Станом на квітень 1946 р. у республіці було дев'ять газифікованих міст: Макіївка, Маріуполь, Сталіно і Харків постачалися штучним газом, який отримували з відходів коксохімічного

виробництва, в Одесі і Станіславі виробляли газ на спеціальних газових заводах, Дрогобич, Львів та Стрій мали природні джерела газопостачання. Планом на першу повоєнну п'ятирічку передбачалися такі завдання газифікації, як побудова газопроводу Дашава – Київ, газифікація низки міст на базі використання природного, доменного та коксового газу, переведення автотранспорту на використання зрідженого газу замість рідкого палива [10; 11; 18].

Особливо великі зусилля прикладалися для газифікації м. Києва за рахунок використання дашавського газу. Для цього утворили два трести «Київгазбуд» (№ 1 та № 2), обсяг робіт яких, наприклад, у 1949 р. становив 152 млн. крб., хоча з них було використано на укладання вуличної газової мережі й установа газопостачання у квартирах лише 111 млн. На будівництві об'єктів газифікації у місті застосовували автоматичне зварювання труб малих діаметрів. Одночасно намагалися проводити газифікацію обласних міст. Оскільки витрачання фінансових та кадрових потенціалів залишалося погано розрахованим у республіканському масштабі, то плани газифікації у 1949 р. Львова і Харкова були зірвані [2, арк. 8; 3, арк. 7; 14, арк. 79; 15, арк. 7].

У результаті проведеної відбудовної роботи на початку 50-х рр. для комунально-побутових потреб населення відпускався природний газ у Дрогобичі, Львові, Станіславі, де спостерігалось перебільшення норм використання газу у 2–3 рази через відсутність у значній частині квартир газових лічильників. До того ж у Станіславі міські газові мережі перебували у незадовільному стані, що викликало втрату газу за рахунок неякісних стиків труб до 42% [13, арк. 36, 43].

В Одесі отримували газ від експлуатації заводу, який працював на коксовому вугіллі, але газове господарство міста утримувалося на дуже низькому технічному рівні, не забезпечуючи повного використання обладнання і безпеки населення під час його застосування. Надзвичайно погано і технічно неграмотно експлуатувалися газові печі з переробки коксу, де працівники порушували тепловий режим: не вимірювали температуру, не подрібнювали вугілля, як вимагав технологічний процес. У результаті печі експлуатувалися з низьким коефіцієнтом використання. Газові прилади вуличних та дворових мереж і квартир у місті перебували у незадовільному стані. Профілактичний огляд показав, що ремонт їх проводився непланово і несистематично. Металева поверхня на більшості обладнання окислилася, засмічені

труби не пропускали газ у достатній кількості або мали тріщини, які приводили до даремних втрат. На газовий завод лише у 1950 р. поступило понад 1000 скарг абонентів, яких не влаштовувало обслуговування [13, арк. 31].

У деяких містах, що не мали газових мереж, таких, приміром, як Вінниця, населенню надавалися послуги зрідженим газом, заправленим у балони. Тут виникали проблеми зі своєю специфікою: балони, які заправляли у Києві, заповнювали газом не до кінця, апаратуру поставляли пошкодженою, оскільки її транспортували без упаковки, навіть газові плити постачали погнутими та пошкодженими [13, арк. 54].

Оскільки газова галузь у сорокових роках була однією із перспективних та успішних, темпи її розвитку вражають своїми масштабами. А вже станом на 1949 р. для забезпечення комунально-побутових та інших потреб населення газове господарство було організовано вже у 17 містах України, де газифікували понад 35 тис. квартир. Разом із виробничими обсягами зростали масштаби недоліків та чисельність помилок. Велику проблему безгосподарного витрачання газу у республіканських розмірах створили мешканці міст, оскільки тоді лічильники мали тільки 35% газифікованих квартир, хоча ними необхідно було обладнати житло всіх споживачів. Для повного охоплення газифікованих помешкань у 1949–1950 рр. виникла потреба у 112,5 тис. лічильних приладів.

Виготовляв їх Київський завод «Газапарат» Міністерства машинобудування та приладобудування СРСР, котрий також займався виробництвом балонних регуляторів та складанням газових плит. Аналіз гатунку виготовлених лічильників виявив низку серйозних недоліків. Вони мали незначну чутливість до роботи плит із малим навантаженням, оскільки швидке послаблення пружини перемикачів клапанів приводило до того, що газ проходив без фіксації лічильним механізмом. Логістика газових вимірювальних приладів вимагала ретельного упакування під час транспортування, дбайливого зберігання на складах, обережного поводження під час монтажу та умілого користування у побуті. Переважно ці умови не дотримувалися, і в результаті експлуатовані лічильники швидко виходили з ладу. Тільки по м. Києву 9400 одиниць із числа придбаних у 1948 р. зіпсувалися і вимагали ремонту. У середині наступного року з цієї причини виникла потреба заміни 5720 штук.

Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову, якою намагалася у червні 1949 р. вирішити питання не

лише гатунку газових лічильників, а й їх кількості, запланувавши на поточний рік обсяг випуску приладів 32 тис. одиниць, а встановлення – понад 24 тис. штук. Перший показник був виконаний на 75%, другий – на 75,6%. У Львові за плану виготовлення та установа 4000 газових горілок для печей було випущено і змонтовано 95 одиниць [8, арк. 79; 13, арк. 43; 14, арк. 21, 30, 79, 83, 98].

Вивчення процесів розвитку газової галузі дає підстави для висновку про досягнення довоєнного обсягу у середині 40-х років та його перевищення у 30 разів в 1951 р. Важливу роль у цьому відіграла об'єктивна обставина, така як спосіб постачання газу споживачам, за якого було неможливо розділити промислові потреби від побутового використання внаслідок повної залежності всіх споживачів від спільних газопровідних магістралей, тому розвиток економіки неминує тягнув за собою і розвиток комунальної сфери [17, арк. 11–13].

Аналіз подій відбудови та функціонування газового господарства українських міст вказує на те, що основну тенденцію його розвитку диктували технічний прогрес та багата сировинна база України. Міська влада та технічні служби зуміли використовувати різні джерела газу для постачання населенню через багатство західноукраїнського регіону на природний газ та існування коксохімічного газу як відходів промислового виробництва на Сході України. Вони вирішувати комунальні проблеми навіть там, де місцевих покладів чи запасів газу не було, використовуючи його у зрідженому стані. Неспростовним є твердження, що розвиток саме газової промисловості вплинув на підвищення комфорту та облаштування побуту мешканців українських міст. Саме вона першою досягла рівня довоєнного розвитку вже у 1948 р.

Однією з причин такого швидкого розвитку газової сфери в Україні була відбудова промислових підприємств із використанням газу на виробництві, яка диктувала розширення газових мереж та обсягів виробництва газового обладнання.

Існування суспільної власності на засоби виробництва в СРСР привело до того, що про-

гресивні процеси розвитку газового господарства українських міст супроводжувалися серйозними помилками в логістиці та експлуатації технічного обладнання, що спричиняло великі втрати газу як на етапах транспортування, так і під час використання. Архівні документи свідчать, що вагомої системи заощадження газу практично не існувало ні на виробництві, ні у комунальній сфері.

Наявність великої кількості труднощів та недоліків у роботі газової промисловості України не заперечує економічну доцільність такої, а доводить її технічний прогрес попри існування таких гальмуючих розвиток деталей у радянському суспільстві, як планова система господарювання та командно-адміністративний апарат управління. Поступ газової енергетики – нової для радянської влади галузі енергетичного господарства міст – відбувався без залучення досвіду сусідніх країн, багато заходів проводилися вперше, а в таких умовах без помилок не обійтися. Наявна в СРСР ідеологічна машина насаджувала соціалістичні плани розвитку, які часто не до кінця були зваженими та реальними і накладали свій негативний відбиток на виробничі та технологічні процеси галузі.

У повоєнні часи з року в рік спостерігалася тенденція посилення оснащення комунальних підприємств шляхом відбудови і реконструкції наявного устаткування та поповнення нових удосконалених машин і механізмів. Зростаючі побутові потреби населення вимагали корінного поліпшення комунального обслуговування та його всебічного розвитку. Задоволення цих потреб могло бути забезпечене через швидкий розвиток енергетичної бази, шляхом інтенсифікації праці, розгортання науково-дослідної роботи і широкого застосування та розповсюдження економічних технологій у газовому господарстві, передової техніки – в усій комунальній енергетиці. Але архівні матеріали свідчать, що органи міської влади та чиновники Міністерства комунального господарства УРСР недостатньо приділяли уваги підтримці винахідництва, збору, розповсюдженню і застосуванню раціональних пропозицій.

Список літератури:

1. Галаневич П.Є. Сто років Житомирським енергетичним станціям і мережам / П.Є. Галаневич // Історія підприємств Житомирщини. – Вип. 4-й. – Житомир, 1996. – 96 с.
2. Державний архів Тернопільської області. – Ф. Р-1833. – Оп. 2. – Спр. 261. – Арк. 8.
3. Державний архів Тернопільської області. – Ф. Р-1833. – Оп. 2. – Спр. 1003. – Арк. 7.
4. Дудник В.М. Відбудова міського господарства України після Великої Вітчизняної війни / В.М. Дудник // Історія України : Маловідомі імена, події, факти: Збірник наукових праць / Інститут історії України НАН України. – К., 2005. – Вип. 29 – С. 195–203.

5. Дудник В.М. Відбудова міського господарства України в 1943–1950 рр.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / В.М. Дудник; Інститут історії України НАН України. – К., 2004. – 20 с.
6. Дудник В.М. Першочергові кроки у відродженні міст-героїв Києва та Севастополя (1943–1945 рр.) / В.М. Дудник // Сторінки воєнної історії України : Збірник наукових статей / Інститут історії України НАН України. – К., 1999. – Вип. 3. – С. 169–177.
7. Заболотна Т.В. Повсякденне життя населення Києва в роки нацистської окупації 1941–1943 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – історія України ; Ін-т історії України НАН України. – К., 2008. – 20 с.
8. Історія Львова / Від. ред. В. Секретарюк. – К. : Наукова думка, 1984. – 414 с.
9. Історія міст і сіл УРСР. – Т. 1–26. – К., 1967–1982.
10. П'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 рр. Доповідь Голови Держплану тов. М.О. Вознесенського на засідання Верховної Ради СРСР. 17.03.1946. – Радянська Україна. – 1946. – 18 березня.
11. Підсумки першого року відбудовних робіт на Україні і наші чергові завдання. Доповідь Голови РНК УРСР і Секретаря ЦК КП(б)У тов. М.С. Хрущова на засіданні партійно-радянського активу м. Києва. 13.10.1945. – Радянська Україна. – 1945. – 19 жовтня.
12. Хойнацька Л.М. Відбудова машинобудівної індустрії України та її соціальні наслідки (1943–1950 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – історія України ; Ін-т історії України НАН України. – К., 2002. – 20 с.
13. Центральний державний архів найвищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України). – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 929. – Арк. 2, 31, 36, 43, 54.
14. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 981. – Арк. 21, 30, 79, 83, 98.
15. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 1005. – Арк. 7.
16. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 1011. – Арк. 79.
17. ЦДАВО України. – Ф. 26. – Оп. 2. – Спр. 4797. – Арк. 11– 13.
18. ЦДАВО України. – Ф. 4989. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 548.

ВОССТАНОВЛЕНИЕ ПРЕДПРИЯТИЙ ГАЗОВОГО ХОЗЯЙСТВА УКРАИНСКИХ ГОРОДОВ ПОСЛЕ НАЦИСТСКОЙ ОККУПАЦИИ

На основе архивных материалов в статье рассматривается история деятельности предприятий газового хозяйства украинских городов, которые восстанавливались после разрухи, нанесенной нацистской оккупацией и боевыми действиями на фронте. Важным аспектом исследования стали не только организационные мероприятия и социально-экономические условия развития, но и влияние технического прогресса в обществе. Основной вывод научного труда сводится к констатации факта об активном развитии газовой отрасли в Украине, ее неоспоримых успехах уже через несколько лет после нацистской оккупации в сложных условиях господства общественной собственности на средства производства и советского тоталитарного режима.

Ключевые слова: Вторая мировая война, восстановление городского хозяйства, коммунальное хозяйство, городская энергетика, газовое хозяйство.

THE RECONSTRUCTION OF THE GAS COMPANIES OF UKRAINIAN CITIES AFTER THE NAZI OCCUPATION

The article explores on the basis of the archive materials the activity of the enterprises in the gas management of Ukrainian cities, restored after the devastation caused by the Nazi occupation and World War II fighting. The important aspects of the research weren't just institutional arrangements and socio-economic conditions for development but the influence of technical progress in society. The main conclusion of the scientific work is an ascertaining of fact of active development in the gas industry in Ukraine, its undeniable progress already few years after the Nazi occupation under the difficult conditions of the domination of public property on the means of production and of the Soviet totalitarian regime.

Key words: Second world war, the recovery of the urban economy, utilities, municipal energy, gas economy.